International Indexed & Referred Research Journal, ISSN- 2250-2556; VoL. I *ISSUE-1, April, 2012.

शोध पत्र- राज्यशास्त्र

ग्रामीण महिला सक्षमीकरण व ग्राम विकास कार्येक्रम -एक आढावा

* प्रा. सिद्धार्थ ना. मदारे

loZlkekU;i.k lokZp efgykuk ts vf/kdkj o lqj{kk feGrs rh rj xzkeh.k efgykukgh feGrs- ijarq xzkeh.k Hkkxkrhy efgykojhy gks.kkÚ;k vU;k; vR;kpkjkps iek.k Qkj eksBs vkgs- ;kyk dkj.k Eg.kts xzkeh.k Hkkxkrhy nkfjnzrk] efgykaps lk{kjrps vYi iek.k] :<h] ijaijkuk vf/kd egRo ;k lkj[kh dkj.ks vkgsr- R;keqGs xzkeh.k efgyk l{kehdj.kkr cÚ;kp vMp.kh ;srkr- ijarq xzke fodklkP;k T;k fofo/k ;kstuk vkgsr R;k ek/;ekrqu xzkeh.k efgykaps l{kehdj.k gkos “kdrs- ijarq iR;{kkr T;k xzkeh.k fodklkP;k ;kstuk vkgsr R;kpk ykHk ?ks.kkÚ;k efgykaph la[;k gh Qkjp vYi vkgs- R;keqGs xzke fodkl dk;ZdekP;k ek/;ekrqu n[kby xzkeh.k efgykaps l{kehdj.k rso<s iHkkoh i.ks gkrkuk fnlu ;sr ukgh-

iLrkouk %

मानवी हक्क म्हणजे व्यक्तीचे जीवन, स्वातंत्र्य, समता व प्रतिष्ठा या संबंधी संविधानाने हमी दिलेले किंवा आंतरराष्ट्रीय प्रसंविदेमध्ये समाविष्ठ करण्यात आलेले आणि भारतीय न्यायालयांना अंमलबजावणी करता येईल असे हक्क भारतीय संविधानानुसार महिलांना सामाजिक, आर्थिक, राजकीय व शैक्षणिक अधिकार प्राप्त झाले आहेत, तरी देखील महिलांचे सर्व प्रश्न सुटलेत असे नाही. सुरक्षितेसंबंधी अधिनियम तैयार होवूनही कार्यस्थळी महिला कामगारांचे लैंगिक शोषण होते, राजकीय क्षेत्रात सुध्दा महिलांचे प्रतिनिधित्व पुरूषांच्या तुलनेत कमीच आहे. याचे महत्वाचे कारण म्हणजे आपली समाजरचना लिंगभेदावर आधारित आहे. त्यामुळे महिलांना आजही तिचे अधिकार प्राप्त होऊ शकले नाहीत. या दृष्टीनेच शासनाकडून ग्रामीण महिलांच्या सक्षमीकरणाच्या दृष्ट्रीने विविध योजना राबविल्या जातात.

प्रस्तुत शोध निबंधात ग्रामीण महिलांना कोणते हक्क प्राप्त होतात याचा आढावा घेवून सक्षमीकरणाच्या दृष्टीने शासनाकडून कोणत्या योजना राबविल्या जातात या बाबतचा आढावा विविध प्रकारचे संदर्भ साहित्य, मासिके, विविध पुस्तके या माध्यमातून घेण्यात आला आहे.

xkeh.k efgyk l{kehdj.kkP;k n"Vhu xkeh.k efgykp fo'k"k LFkku %&

सर्वसामान्यपणे सर्वच महिलांना जे अधिकार व सुरक्षा मिळते ती तर ग्रामीण महिलांनाही मिळते परंतु त्याच बरोबर ग्रामीण महिला सक्षमिकरणाच्या दृष्टीने महिलांना विशेष स्थान दयायला पाहिजे या बाबतची भुमिका अनेक समाज सुधारकांनी व विचारवंतानी मांडली. त्याच्या दृष्टीकोनानुसारच पुढील हक्क ग्रामीण महिलांना मिळाले पाहिजेत.

1. सर्व स्तरावरील विकास योजनांतील चर्चेमध्ये व अंमलबजावणीमध्ये स्त्रियांचा सहभाग असेल.
2. पुरेशा योग्य सुविधा त्यांना उपलब्ध असतील. ज्यात कुटुंब नियोजनासाठी सल्ले, माहिती व सेवा पुरवल्या जाव्यात.
3. सामाजिक सुरक्षा योजनांचे फायदे त्यांना थेट मिळावेत.
4. सर्व प्रकारचे शिक्षण, प्रशिक्षण–औपचारिक किंवा अनौपचारिक शिक्षण तसेच लिहता–वाचता येण्यापुरते शिक्षण तसेच याबरोबर सामाजिक व विस्तारीत सेवांचा लाभ मिळावा.
5. स्त्रियांनी स्वयं मदत करणारे गट व सहकारी संस्था स्थापित कराव्या ज्याव्दोर त्यांना नौकरी मिळेल किंवा स्वतःचा धंदा चालु करता येईल आणि आर्थिक संधिचा तिला फायदा मिळेल
6. सर्व सामाजिक कामात तिला सहभागी होता येईल.
7.कृषि विषयक कर्ज मिळविण्याचा तिला मार्ग उपलब्ध असेल, कृषि तंत्रज्ञानाची तिला माहिती मिळू शकेल. जमिनीबाबत तिला पुरूषाइतकेच अधिकार असतील, कृषी सुधारणा किंवा नवीन जमीन मिळवण्याच्या कामात तिला सामील केले जाईल.
8. योग्य जीवनमान राखण्यासाठी, राहण्यासाठी जागा मिळू शकेल, सांडपाणी मलनिसारण्याच्या सुविधा तिला उपलब्ध विज व पाणीपुरवठा वाहतूक व्यवस्था व संपर्क माध्यमांचा तिला लाभ मिळेल.

xkeh.k efgyk l{kehdj.kkP;k n"Vhu xke fodkl dk;de ;kstuk %

केंद्र सरकारकडुन ग्राम विकासाच्या विविध योजना राबविल्या जातात. या योजनेच्या माध्यमातून ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण घडून येईल असे अपेक्षित आहे. यातील काही योजना पुढील प्रमाणे होय.

1- xkeh.k ;qok Lo;jkstxkj iif'k{k.k ;kstuk

ग्रामीण भागातील सुशिक्षीत बेरोजगार युवतींना तसेच फारसे शिक्षण न झालेल्या युवतींना स्वतःचा व्यवसाय सुरू करता यावा. यासाठी त्यांना आवश्यक ते प्रशिक्षण देण्याकरीता ही योजना सुरू करण्यात आली आहे. ही योजना 1979 पासुन सुरू झाली असून एकात्मिक ग्रामीण विकास कार्यक्रमाचा तो विस्तारीत भाग आहे.

2- xkeh.k Hkfeghu jkstxkj geh dk;de

हा केंद्र शासनाने पुरस्कृत केलेला कार्यक्रम असुन तो 1983 पासून राबविल्या जात आहे.ग्रामीण भुमिहीन रोजगार हमी कार्यक्रमांतर्गत ग्रामीण भागातील भुमिहीन शेतमजुरांच्या कुटुंबातील किमान एका व्यक्तीस वर्षातुन किमान 100 दिवस रोजगार उपलब्ध करून दिला जातो. या कार्यक्रमासाठी लागणारा संपूर्ण निधी केंद्र शासनाकडून उपलब्ध करून दिला जातो. हा कार्यक्रम आता जवाहर योजनेत अंतर्भूत करण्यात आला आहे.

3- Lo.kt ;rh xke Lojkstxkj ;kstuk

दारिद्रय रेशे खालील लोकांकरिता दि. 1/4/1999

पासुन केंद्र भासनाने स्वर्णजयंती ग्राम स्वरोजगार योजना अंमलात आणली. स्वरोजगारास प्रोत्साहन देणारी ही योजन शासन पंचायत समिति व जिल्हा स्तरावर DRDO व्दारे कार्यान्वीत होत असते व यात सर्वसामान्य वर्गास 30 टक्के व अनुसूचित जाती जमातीस 40 टक्के सबसीडी दिली जाते.

4- tokgj xke le`/nh ;kstuk

जवाहर रोजगार योजनेचे नाविणीकरण म्हणून जवाहर ग्राम समृध्दी योजना 1/4/1999 ला कार्यान्वीत करण्यात आली. या योजनेचे ध्येय असे की ग्रामीण भागातील साधनसामुग्रीत वाढ होऊन त्यातून रोजगार निर्माण व्हावा.

5- jkstxkj geh ;kstuk

ही योजना दुष्काळग्रस्त, वाळवंटी, आदीवासी व पर्वतीय प्रदेशातील 257 जिल्हयातील 1772 ब्लॉक निश्चित करून तिथे ही योजना सुरू करण्यात आली. सध्या ती देशाच्या 5448 ग्रामीण ब्लॉक्समध्ये सुरू आहे. ही योजना 75:25 केंद्र व राज्याच्या निधीवर चालतो.

6- jk"Vªh; lkekftd enr dk;Zde

हा कार्यक्रम 15 ऑगष्ट 1995 पासुन लागू करण्यात आला. हा कार्यक्रम 100 टक्के केंद्र सरकार चालविते. याचा उद्देश घर सांभाळणाऱ्या वृध्द गरीब लोकांना सामाजिक मदतीचा लाभ देणे हा आहे. या योजनेत साधारणतः तिन घटक आहेत.

v- jk"Vªh; ekrRo ykHk ;kstuk

या अंतर्गत दारिद्रय रेशेखालील गरोदर स्त्रियांना दोन अपत्यापर्यंत रू. 500/– मदत दिली जाते.

c- vUui.kkZ

1999–2000 पासून हा कार्यक्रम कार्यान्वीत करण्यात आलेला आहे. वृध्द नागरीकांना या योजनेत प्रती माह 10 कि. धान्य दिले जाते व वृध्द निवृत्ती योजना त्यांना लागू राहील

d- jk"Vªh; o`/n fuoRrh ;kstuk

7- xzkeh.k ?kjdqy & bafnjk vkokl ;kstuk

नवव्या पंचवार्षीक योजनेत दारिद्रय रेशेखालील लोकांना ज्यांचे उत्पन्न रू. 32000/– आहे. त्यांना याकरीता रू. 40000/– कर्ज दिले जाते. यात रू. 10000/– सुट असून 40000/– कर्ज, व्यावसायीक, गृह कर्ज संस्थेव्दारे देण्यात येते.

या शिवाय DPAP Drought Prove Area Programme, DDP Desert Development Progsramme, (IWDP) Integrated Wastland Development Programme, Land Reforms आणि Panchyati Raj Institution च्या माध्यमातुन मदत दिली जाते.

fu"d"kZ %&

शासनाने दारिद्रय निर्मुलनाकरीता विविध योजना आणलेल्या आहेत. यातुन ग्रामीण भागातील महिलांचे सक्षमीकरण होवू शकते. परंतु प्रत्यक्षात त्याचा लाभ घेणाऱ्यांची संख्या ही अल्प आहेत. अनेक योजनांची माहिती महिलांना नसते. या संदर्भात जनतेच्या प्रतिनिधींनी आपल्या क्षेत्रात जाणीव करून दिली पाहिजे. देशातील राजकारणाचे स्वरूप महिला सक्षमीकरणाकरीता फारसे पोषक असल्याचे दिसत नाही. प्रत्येकच राजकीय पक्ष संधीसाधूपणाचे राजकारण करीत असतो. राष्ट्रीय सामाजीक दृष्टीकोन बाळगून योग्य त्या सूचना शासनास केल्या पाहिजेत. अस्तीत्वात असणाऱ्या योजनांची लोकांना लाभ यावर सत्ता पक्ष व इतर राजकीय पक्षांच्या सर्वच स्तरातील प्रतिनिधींनी यावर कटाक्ष ठेवावा. भ्रष्टाचार हा महिला सक्षमीकरणात हा फार मोठा व्यत्यय आहे. शासनातील मंत्र्यांपासून तर प्रशासनातील अधिकारी व कर्मचाऱ्यांपर्यंत सर्वच स्तरावर आर्थिक लाभ गैर मार्गाने प्राप्त करण्याचा प्रयत्न होतो आहे, यावर सुधारण आवश्यक आहे. हे जर पूर्ण करता आले तर कुठल्याच संसाधनांची देशात कमतरता नसल्यामुळे ग्रामीण महिलांचे सक्षमीकरण झाल्याचे पहावयास मिळेल.

*** राज्यशास्त्र विभाग प्रमुख, सर्वोदय महाविद्यालय, सिंदेवाही, (महाराष्ट्र)**

संदर्भ ग्रंथ

1. गर्ले, शिवराज ; 'स्त्री विरूध्द पुरूष' प्रकाशक राजहंस, 2007 2. भारंबे, नंदकुमार; 'मानवी हक्क व समाज' प्रकाशन निराली, पुणे 2009 3. खांडेकर, गवई ; 'महिलांच्या मानवाधिकाराचे उल्लंघन', प्रकाशन सुगावा, पुणे 4. नाटाणी, प्रकाश नारायण ;'मानवाधिकार एवं महिलाए' सबलाईन पब्लीकेशन, जयपूर भारत 5. सबाने, अरूण; 'स्त्रीवाद–एक दृष्टीक्षेप' , आकांक्षा प्रकाशन, नागपूर 2009 6. घोंगडे, अश्विनी ; 'स्त्री वादी समीक्षा आणि उपयोजन' प्रकाशन, राजीव बर्वे पुणे 1993 7. पाटील, व्ही.बी.; 'मानवी हक्क संस्करण के सागर' के सागर, 2010